

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels

Collection générale | 2018

Ook de volksklassen verhuizen uit Brussel. Een analyse van de randverstedelijking van de bevolkingsgroepen met een laag inkomen

Les classes populaires aussi quittent Bruxelles. Une analyse de la périurbanisation des populations à bas revenus

The working classes are also leaving Brussels. An analysis of the suburbanisation of low-income populations

Sarah De Laet

Traducteur : Ben Wynant

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1631>

DOI : 10.4000/brussels.1631

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Sarah De Laet, « Ook de volksklassen verhuizen uit Brussel. Een analyse van de randverstedelijking van de bevolkingsgroepen met een laag inkomen », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, nr 121, Online op 12 maart 2018, geraadpleegd op 13 maart 2018. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/1631> ; DOI : 10.4000/brussels.1631

Ce document a été généré automatiquement le 13 mars 2018.

Licence CC BY

Ook de volksklassen verhuizen uit Brussel. Een analyse van de randverstedelijking van de bevolkingsgroepen met een laag inkomen

Les classes populaires aussi quittent Bruxelles. Une analyse de la périurbanisation des populations à bas revenus

The working classes are also leaving Brussels. An analysis of the suburbanisation of low-income populations

Sarah De Laet

Traduction : Ben Wynant

Inleiding

- 1 De stedelijke volksklassen worden vandaag geconfronteerd met een tweevoudige druk: zowel een sociale als ruimtelijke druk. Enerzijds nemen vandaag de dag de sociale en economische onzekerheid toe door de afbraak van het loonmodel, het structurele tekort aan werkgelegenheid en de uitholling van de statuten in de metropolitane economieën, vooral voor de bevolkingsgroepen die onderaan de maatschappelijke ladder staan [Castel, 2003; Siblot *et al.*, 2015]. Anderzijds gaat de verdere concentratie van de rijkdom, de activiteiten met een grote toegevoegde waarde en de bestuursfuncties in sommige metropolen gepaard met een stijging van de plaatsrenten van de centrale stedelijke gebieden, vooral als de verstedelijking er intensiever plaatsgrijpt en gesteund wordt door de beleidsmakers [Harvey, 2011; Madden en Marcuse, 2016].
- 2 Nochtans zijn de volksklassen niet verdwenen uit de steden en evenmin uit de metropolitane gebieden. Hun profielen evolueren en differentiëren zich, maar de

omstandigheden waarin ze leven, wonen en werken, worden complexer. Numeriek gezien blijven de volksklassen zeer belangrijk, zelfs in de stad. Zelfs in agglomeraties zoals Parijs of Londen, waar de sociale selectie zeer groot is, vormen de volksklassen nog steeds een significant deel van de bevolking in de centrale of pericentrale wijken. [Davidson en Wyly, 2012; Clerval, 2013]. In Brussel behoort volgens het rapport van Verdonck *et al.* [2012], dat werd geschreven in opdracht van de gewestregering, van de gezinnen in het Gewest tot een lagere klasse dan de¹, behoort 34 % tot de middenklasse en 24 % tot de hogere klassen [Verdonck *et al.*, 2012].

- 3 De stedelijke volksklassen worden op verschillende manieren en op verschillende gebieden, waaronder huisvesting, geconfronteerd met die sociale én stedelijke druk. Dat is het hoofdthema van dit artikel: een analyse van de geografische spreiding ten gevolge van de woonstrategieën van de gezinnen uit de volksklassen die deze druk ervaren. Een van de strategieën bestaat erin te trachten in het stadscentrum te blijven om “*zich te verzetten tegen verbanning*” [Dietrich-Ragon, 2014] en desnoods in verloederde of onveilige woningen te wonen [Giroud, 2011; Fijalkow en Lévy-Vroelant, 2016]. Een andere strategie bestaat erin vanuit de dichtbebouwde centrumwijken van de agglomeratie te verhuizen naar een randgemeente of een kleine stad in de rand van de agglomeratie. Dergelijke strategieën leiden tot randverstedelijking van de volksklassen, een beweging die nauwelijks gedocumenteerd en bestudeerd werd.
- 4 De analyse van de randverstedelijking in Brussel wordt allang gedomineerd door de opvatting dat het enkel gaat om een “stadsvlucht van de middenklassen” [Grimmeau *et al.*, 2013], de prioritaire doelgroep van het “terugkeerbeleid” dat de Brusselse gewestelijke overheden voeren². Dat is echter niet het enige aspect van de randverstedelijking, want ook gezinnen uit de volksklassen trekken weg uit het centrum van de stad. Bovendien worden die woonbewegingen een uitdaging voor Brussel, want enerzijds staat de toekomst van de centrale volkswijken op het spel en anderzijds *verliest* de stad een categorie loontrekkenden, die weliswaar tot de volksklassen behoort, maar toch een stabiele factor is.
- 5 Na de onderzoeken die de aandacht op die processen van “bescheiden randverstedelijking” hebben gevestigd [onder meer De Maesschalk *et al.*, 2015; Marissal *et al.*, 2013] analyseert dit artikel de woonbewegingen van de personen met een laag inkomen die wegtrekken uit de centrale volkswijken van Brussel en buiten het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gaan wonen (maar wel in België blijven). We trachten meer bepaald, via een kwantitatieve en geografische analyse, te achterhalen welke bestemmingen werden gekozen door de bevolkingsgroepen met een laag inkomen die de laatste jaren uit Brussel weggetrokken zijn.

1. Volksklassen en hun woonbewegingen

- 6 Wat verstaat men vandaag onder *volksklassen*? Veel sociologen zijn het erover eens dat die term een sociale groep *op zich* omschrijft. Dat betekent dat de individuen die tot die groep behoren, zich daar niet noodzakelijk van bewust zijn. Er lopen breuklijnen door de volksklassen, maar er zijn minstens twee gemeenschappelijke hoofdkenmerken: enerzijds een klein economisch kapitaal, waardoor ze onder meer op de vastgoedmarkt gedomineerd worden, en anderzijds een klein cultureel kapitaal, dat hen in het onderwijs en later op de arbeidsmarkt benadeelt en tot een geringschatting (en zelfs een

stigmatisering) van hun voorkeuren en culturele praktijken leidt [Schwartz, 2011; Wright, 2005].

- 7 Bovendien hebben verschillende werken aangetoond dat de stedelijke volksklassen ook gekenmerkt worden door een lokaal verankerd sociaal kapitaal: in de stedelijke ruimte worden kennis en praktijken ontwikkeld die het leven van de individuen vergemakkelijken [Cailly, 2007; Vignal, 2016; Dietrich-Ragon, 2014; Fol, 2009]. Het gaat bijvoorbeeld om de concentratie van middelen, waardoor men zich te voet kan verplaatsen [Omhovère, 2016], de aanwezigheid van etnische winkels waar men zijn moedertaal kan spreken [Guérin-Pace *et al.*, 2006], huisvestingsmogelijkheden die goedkoper zijn dan elders of minder veeleisend op administratief vlak enz.
- 8 Net als de term “*middenklassen*”, dekt de term “*volksklassen*” echter veelvuldige realiteiten waarin de onderzoeker sociale wetenschappen structurerende elementen dient te achterhalen. Stabiliteit (een vaste voltijdse betrekking, een stabiele gezinsstructuur) zou een van de grote breuklijnen binnen de volksklassen vormen, vooral nu het loonmodel uitgehold wordt, aangezien stabiliteit het al dan niet mogelijk maakt toekomstplannen te maken en zich veilig te voelen [Standing, 2014]. Meer in het algemeen kan men denken dat de analyse van de woonbewegingen ook een interessant denkspoor is om de breuklijnen binnen de volksklassen beter te begrijpen, onder meer omdat de middelen die nodig zijn voor bepaalde woonbewegingen, ook verdelend kunnen werken [Girard *et al.*, 2013; Girard, 2014].
- 9 De woonbewegingen van de volksklassen werden in verschillende contexten onderzocht. Onder meer in Frankrijk werd de bescheiden randverstedelijking uitgebreid bestudeerd: van de stad naar verderaf gelegen gebieden verhuizen en soms zelfs de sociale en familiale banden doorknippen [Girard *et al.*, 2013; Fol, 2009]. Verwerving van eigendom verklaart een groot deel van die woonbewegingen, in de eerste plaats omdat verwerving van eigendom in het stadscentrum amper betaalbaar is voor de volksklassen [Lambert, 2015]. Sinds verschillende jaren behoren ook gezinnen met migratieroots tot de volksklassen die naar de rand verhuizen [Lambert, 2015; Cartier *et al.*, 2008]. Ze verwerven eigendom in gebieden waar ze in de minderheid zijn en kunnen gemarginaliseerd worden [Lambert 2015; Cartier *et al.*, 2008]. Eigenaar worden, en zeker nu het loonmodel wordt uitgehold, kan voor zekerheid zorgen: *ten minste zijn eigen huis hebben* [Lambert, 2015]. Het is trouwens een onterechte veralgemening dat *randverstedelijking* altijd een achteruitgang is. Randverstedelijking betekent voor die gezinnen niet noodzakelijk een relegatie, maar kan worden ervaren als “toegang tot een beter woonstatuut”(dat van eigenaar)[Girard, 2014: 87].
- 10 In Brussel worden de woonbewegingen van de volksklassen fors beïnvloed door een sociospatiale structuur die wordt gekenmerkt door een dichotomie tussen centrale volkswijken (de “arme halve maan”) en de rijkere pericentrale gemeenten (binnen het Gewest) of de randstedelijke gemeenten (buiten het Gewest). In het stadscentrum zijn de meeste gezinnen met een laag inkomen aangewezen op de private huurmarkt, gelet op het kleine aantal sociale woningen (amper 7,26 % van het woningenbestand³ in 2016). Die markt fungeert dan als een park van “feitelijke sociale woningen” en bestaat uit woningen van slechte kwaliteit, die echter minder duur of betaalbaarder zijn dan overal elders in de stad [Dessouroux *et al.*, 2016]. Het bestaan, de ouderdom en de eigendomsstructuur van dat huurwoningenbestand zijn van essentieel belang voor het voortbestaan van de Brusselse volkswijken. De centrale volkswijken ondergaan evenwel een gentrificatieproces: geleidelijk komen er nieuwe inwoners met een hoger

sociaaleconomisch of sociocultureel profiel wonen, die de vroegere minder bemiddelde of minder gediplomeerde inwoners gedeeltelijk vervangen [Van Criekingen, 2006, 2009; Romainville, 2010]. Tegelijkertijd blijven die centrale volkswijken het woongebied bij uitstek voor de buitenlandse bevolkingsgroepen die uit arme landen emigreren [Grippa *et al.*, 2015].

- 11 Die sociospatiale dichotomie is ook deels het gevolg van een intensieve randverstedelijking van de jonge middenklasgezinnen sinds de jaren '50. Sindsdien zijn de gezinnen die uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wegtrekken, almaar jonger en rijker dan de gemiddelde inwoner van het Gewest, waardoor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest verarmt [Eggerickx *et al.*, 2007; Grimmeau *et al.*, 2012; De Maesschalck *et al.*, 2015].
- 12 Dat profiel evolueert echter: er wordt onder meer een grotere etnische diversiteit vastgesteld bij de bevolkingsgroepen die wegtrekken uit het Gewest, aangezien de helft van niet-Belgische origine is [De Maesschalck *et al.*, 2015]. Bovendien vindt men onder de personen die vanuit Brussel naar een ander gebied in België verhuizen, een grotere sociale diversiteit dan 20 jaar geleden. Veel gezinnen met een laag inkomen verlaten de stad, hoewel ze voor het merendeel een referentiepersoon hebben die aan het werk is. [De Maesschalck *et al.*, 2015]. Kortom, “die woonbeweging (randverstedelijking) is niet langer typisch voor de Belgische middenklasse” [De Maesschalck *et al.*, 2015], ook al blijft die categorie de meerderheid van de uitstromende gezinnen vormen [De Maesschalck *et al.*, 2015; Charlier *et al.*, 2016].
- 13 Die grotere diversiteit komt ook tot uiting in de bestemmingen van de nieuwe randstadbewoners. Naast de rijke gemeenten van de nabijgelegen rand, vooral in het noorden, het oosten en het zuidoosten van de agglomeratie, komen er nieuwe bestemmingen bij. Voor jonge gezinnen uit de middenklassen gaat het om verderaf gelegen gemeenten, zowel naar het oosten als het westen en het noorden, waar de grondprijzen nog betaalbaar zijn [Eggerickx *et al.*, 2007]. Het gaat ook om de gemeenten van de industrieas Antwerpen-Brussel-Charleroi, die aantrekkelijk worden voor de minder bemiddelden en de lagere middenklassen, wellicht wegens de nabijheid van Brussel en de lagere vastgoedprijzen. De Brusselse sociaaleconomische “kwadrantenstructuur” wordt aldus voortgezet in de rand. Het onderzoek van « De Maesschalck *et al.* [2015] over Vlaams-Brabant toont aan dat het eerste inkomenskwartiel zich vooral in de randgemeenten dicht bij het noorden (Asse), het oosten (Zaventem) en het kanaal (Vilvoorde in het noorden en Sint-Pieters-Leeuw in het zuiden) vestigt, terwijl de gezinnen met de hoogste inkomens zich bij voorkeur in het rijkere zuidoosten blijven vestigen. Die trend zet zich door in de meer afgelegen rand. De gemeenten van de as Zenne-noorden van Henegouwen zijn eveneens bevoorrechte bestemmingen van de minder bemiddelde gezinnen [Charlier *et al.*, 2016]. Bovendien worden de kleine, met name Waalse, industriesteden steeds meer gebruikelijke bestemmingen vanuit Brussel [Marissal *et al.*, 2013].
- 14 De woonbewegingen buiten Brussel (maar binnen België) van de gezinnen uit de volksklassen werden dus bestudeerd door verschillende auteurs, vaak met een demografische insteek, die gekoppeld is aan de levenscyclus⁴ (decohabitatie, samenwonen, ouderschap, ...), maar ze hebben hun onderzoek niet toegespitst op die categorie. Dit artikel strekt ertoe dat onderzoek aan te vullen met een overzicht van de woonbewegingen van de volksklassen, meer bepaald vanuit de centrale volkswijken van Brussel.

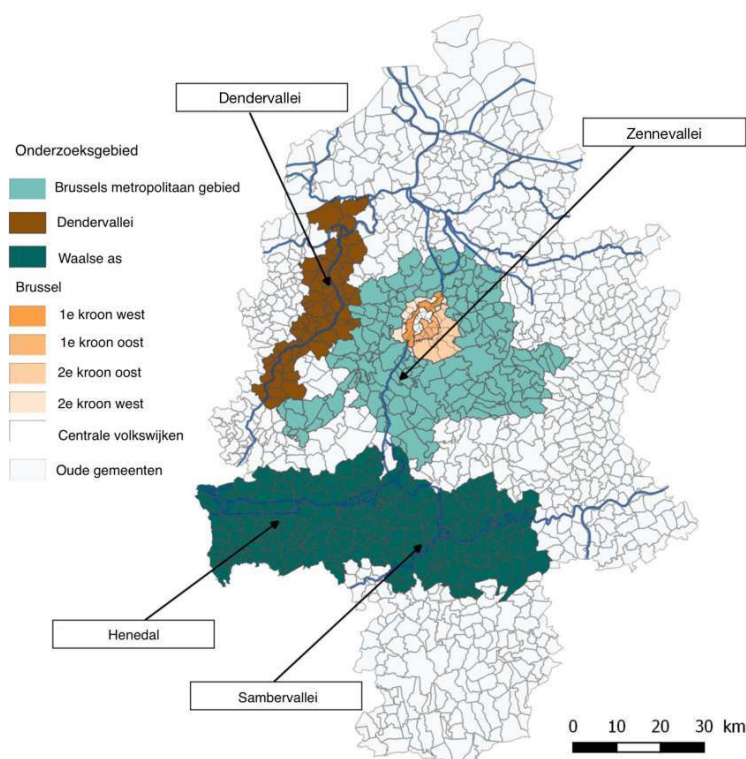
2. Randverstedelijking van de Brusselse volksklassen in cijfers

- 15 Men zou de Brusselse volksklassen ten onrechte als immobiel en aangewezen op de “arme halve maan” van het Gewest beschouwen. De verhuizingsbalans tussen het Gewest en zijn rand is weliswaar negatief, maar dat geldt niet enkel voor de midden- en hogere klassen. Ook de volksklassen zijn geneigd weg te trekken uit de hoofdstad. Het is de bedoeling om die bewegingen te kwantificeren en de bestemmingen van die bevolkingsgroepen nauwkeurig te achterhalen.

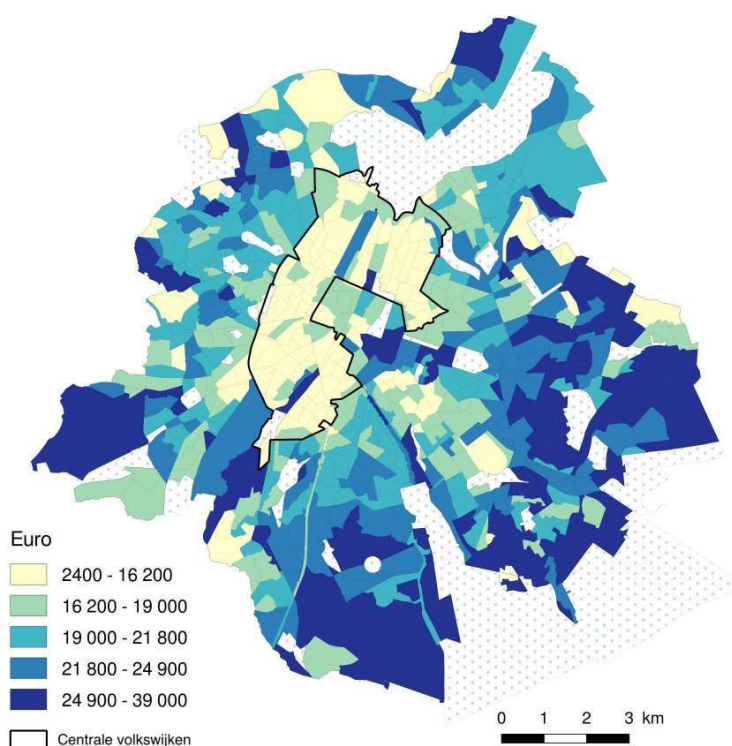
2.1. Methodologie

- 16 Ons onderzoeksgebied⁵ strekt zich uit langs de industrieas ten noorden en ten zuiden van Brussel: van Antwerpen tot het zuiden van de laars van Henegouwen (figuur 12). We kunnen dan rekening houden met de geografisch overlappende territoria die met elkaar verbonden zijn via verschillende dagelijks bruikbare mobiliteitsassen, maar doorkruist worden door sociaaleconomische, historische en linguïstische breuklijnen. De bestemmingen buiten het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden op de schaal van de oude gemeenten gelokaliseerd (de entiteiten van vóór de fusie van de gemeenten van 1975).

Figuur 1. Geografische omschrijving van het onderzoeksgebied en de gebruikte zones: Brussels metropolitaan gebied, Dendervallei, Waalse as

Figuur 2. Mediane inkomens per belastingaangifte in Brussel in 2013 en ruimtelijke afbakening van de centrale volkswijken

BRON: STATBEL 2016 – VERWERKING: S. DE LAET

- 17 In Brussel hebben we ervoor gekozen de verhuizingen vanuit de centrale volkswijken te onderzoeken (figuur 1). Dat gebied werd afgebakend op basis van verschillende sociaaleconomische indicatoren (inkomen, werkloosheidscijfer, percentage huurders) en op basis van een belendingscriterium. Dat gebied komt gedeeltelijk, maar niet volledig overeen met de RVOHR. Het kan niet als een volkswijk als dusdanig worden bestempeld, maar toch worden beschouwd als een geheel van een aantal aan elkaar grenzende volkswijken. Dat gebied van 14 km² telt 251.000 inwoners en een werkloosheidspercentage van 34 % (in 2013).
- 18 De voor dit artikel verwerkte gegevens komen uit de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ)⁶. Daarmee kunnen we de woonbewegingen volgens de gezinsinkomens in kaart brengen voor de periode 2005-2013. Het gaat meer bepaald om de som van drie nettostromen (2005-2008, 2008-2010, 2010-2013)⁷. Die gegevens verstrekken ons het aantal verhuizingen van een persoon tijdens de periode, maar we kennen enkel de vertrekplaats en de bestemming bij het begin en einde van elke periode. We weten dus niet hoeveel verhuizingen tijdens eenzelfde kalenderjaar plaatshadden, noch de plaats waar de personen die meer dan één keer in elke periode verhuisden, in de tussentijd woonden. Wat de inkomens betreft, gebruiken we het begrip “samengesteld inkomen” dat door de KSZ werd berekend op basis van een combinatie van de verschillende inkomsten uit werk en sociale uitkeringen. Dat bedrag is dus bij benadering het beschikbare inkomen van de gezinnen. De grootste vertekening van die gegevens is dat de inkomsten uit (onroerend en roerend) kapitaal⁸ niet beschikbaar zijn en dus niet worden meegeteld in de berekening. We hebben het beschikbare inkomen op die manier

berekend om het inkomen per verbruikseenheid te berekenen, rekening houdend met het aantal personen in elk gezin en hun leeftijd⁹. Het beschikbare inkomen per verbruikseenheid werd vervolgens ingedeeld in decielen¹⁰. De uiteindelijke indicator waarmee we hier werken, is dus *het deciel van het beschikbare gezinsinkomen*. Verder in dit artikel beschouwen we de drie eerste inkomensdecielen, die goed zijn voor 43 % van de bevolking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, als proxy van de volksklassen. Het 4^e, 5^e, 6^e en 7^e deciel benaderen de middenklassen en het 8^e, 9^e en 10^e deciel benaderen de hogere klassen. Die variabele op zich maakt het echter niet mogelijk om de personen die tot de volksklassen behoren, formeel te identificeren. Toch beschouwen we die indicator als relevant, aangezien het onze bedoeling is om de woonbewegingen en de bestemmingen te achterhalen en niet om te tellen hoeveel personen er precies tot de volksklassen behoren.

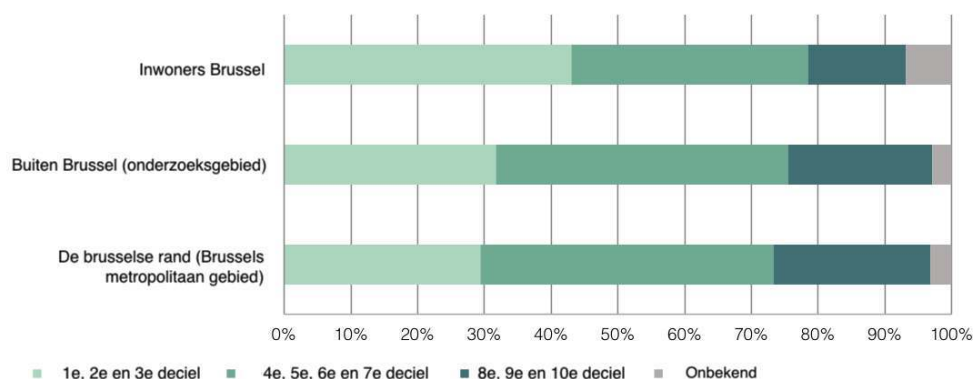
Tabel 1. Verhuizingsbalans tussen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de rest van het onderzoeksgebied volgens het inkomen (groepen decielen, som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

	1er, 2e en 3e deciel	4e, 5e, 6e, en 7e deciel	8e, 9e en 10e deciel	Totale bevolking
Instroom-Uitstroom / Totale bevolking.	-2,22 %	-3,25 %	-3,4 %	-2,73 %

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- ¹⁹ Volgens tabel 1 is de verhuizingsbalans tussen Brussel en de rest van het onderzoeksgebied negatief voor de hele bevolking, maar eveneens voor elke inkomensgroep. Ongeacht het inkomen is de uitstroom uit Brussel in alle inkomenscategorieën groter dan de instroom in Brussel.

Figuur 3. Structuur van de inwonende en uitstromende bevolking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest volgens het inkomen (groepen decielen, som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

GEMIDDELDE STRUCTUUR VAN DE INWONENDE BEVOLKING: AANTAL PERSONEN IN ELKE GROEP DECIELN (2005, 2008, 2010) / 3.

GEMIDDELDE JAARLIJKSE UITSTROOM: SOM VAN DE NETTOSTROMEN OVER DE DRIE PERIODES VAN HET AANTAL VERHUIZENDE PERSONEN / 8.

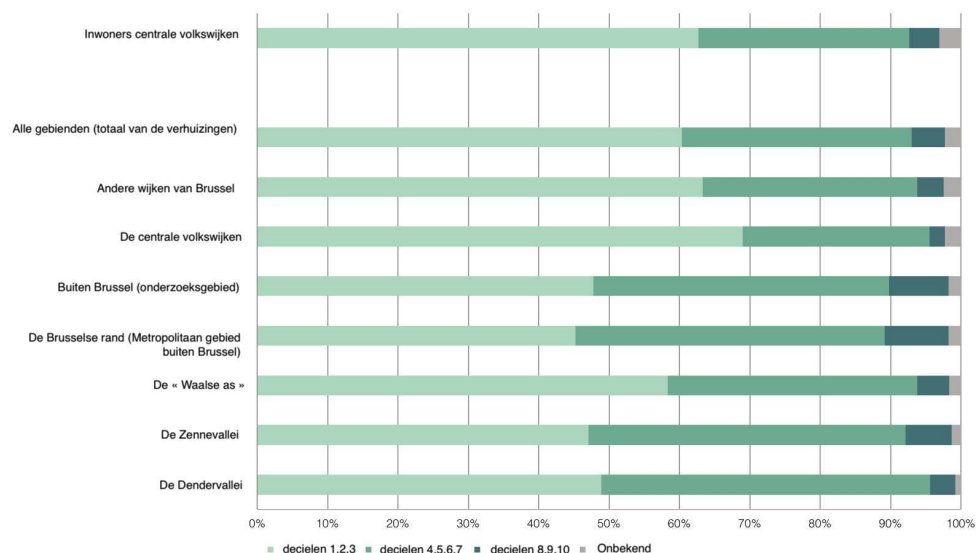
OPMERKING: DE AFBAKENING VAN HET ONDERZOEKSGBIED VERKLAART DE VERSCHILLEN TUSSEN ONZE GEGEVENS EN DE AANGEHAALDE ONDERZOEKEN. ALS MEN REKENING HOUDT MET HENEGOUWEN, ZIJN DE LAGE DECIELN GOED VOOR EEN GROTER AANDEEL VAN DE UITSTROMERS DAN WANNEER MEN REKENING HOUDT MET VLAAMS-BRABANT. ALS WE GEEN REKENING HOUDEN MET DE ARDENNEN EN HET KUSTGEBIED, ZIEN WE EEN DEEL VAN DE VERHUIZINGEN VAN (BRUG)GEPENSIONEERDEN OVER HET HOOFD.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 20 Zoals uit figuur 2 blijkt, behoort bijna een derde (32 %) van de uitstromers uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest tot de laagste inkomenscategorieën. Die beweging is dus helemaal niet verwaarloosbaar, ook al is die subspecifiek voor die categorie (goed voor 43 % van de Brusselse bevolking) in tegenstelling tot de middenklassen (44 % van de uitstromers voor 35 % van de inwoners) en hogere klassen (21 % van de uitstromers voor 15 % van de inwoners). Voor de verhuizingen naar de Brusselse rand (grosso modo het werkgelegenheidsgebied)¹¹ is het aandeel van de laagste inkomens minder groot, maar het benadert niettemin een derde van de bewegingen van Brussel (namelijk het Brussels metropolitaan gebied zoals gedefinieerd door Van Hecke et al. in 2009 op basis van de telling van 2001).
- 21 De resultaten worden in drie fasen voorgesteld. In een eerste fase worden de bestemmingen voorgesteld van de volksklassen die wegtrekken uit de centrumwijken van Brussel. In een tweede fase wordt de verhuizingsbalans tussen de centrale volkswijken en ons onderzoeksgebied voor die bevolkingsgroep geanalyseerd. Tot slot bepalen we in een derde fase of de vastgestelde bestemmingen overeenkomen met de verschillende profielen van de personen met een laag inkomen.

2.2. Uitstroom vanuit de centrale volkswijken: welke bestemmingen?

Figuur 4. Structuur van de inwonende en uitstromende bevolking van de centrale volkswijken volgens het inkomen (groepen decielen, som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

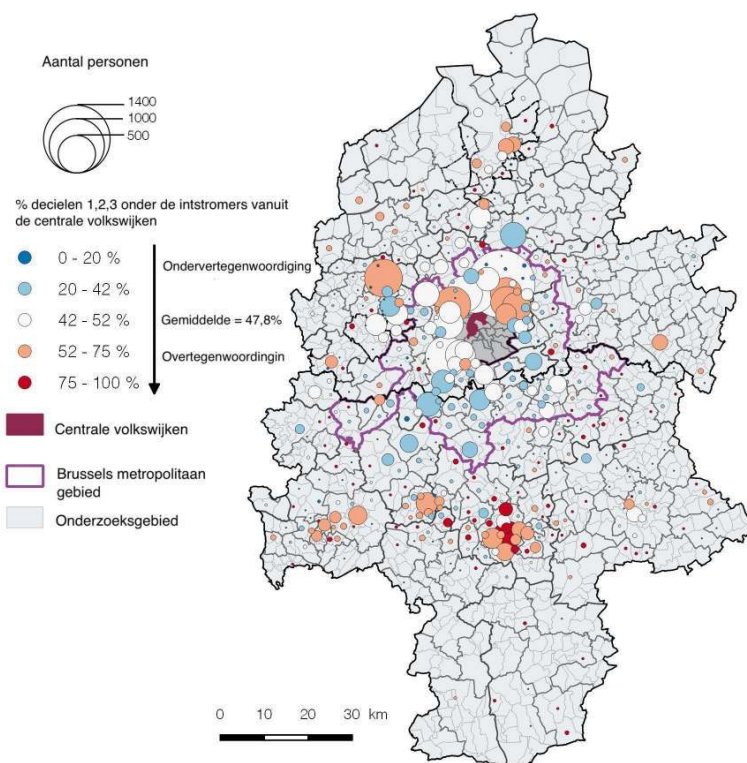
GEMIDDELTE STRUCTUUR VAN DE INWONENDE BEVOLKING: AANTAL PERSONEN IN ELKE GROEP DECIELN (2005, 2008, 2010) / 3.

GEMIDDELTE JAARLIJKSE UITSTROOM: SOM VAN DE NETTOSTROMEN OVER DE DRIE PERIODES VAN HET AANTAL VERHUIZENDE PERSONEN / 8.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 22 De laagste inkomenscategorieën zijn goed voor 63 % van de inwoners van de centrale volkswijken en voor 60 % van het totale aantal personen die in de beschouwde periode vanuit de centrale volkswijken zijn verhuisd. Wat de bestemmingen betreft, wijst figuur 3 er ook op dat de bevolkingsgroepen met een laag inkomen meer dan de andere categorieën geneigd zijn om binnen hetzelfde gebied te verhuizen: bijna 70 % van de interne verhuizingen binnen de centrale volkswijken is toe te schrijven aan de bevolkingsgroepen die in de eerste drie decielen ingedeeld zijn.
- 23 Wat de verhuizingen buiten het Gewest vanuit de centrale volkswijken betreft, gaat het in bijna 1 op de 2 gevallen (48 %) om personen met een laag inkomen, wier jaarlijks aantal op iets minder dan 3.000 wordt geraamd¹². De randverstedelijking vanuit die wijken is opnieuw, relatief gezien, specifiek voor de groepen met een middelgroot en hoog inkomen, maar de bewegingen van de armere groepen hebben een vergelijkbaar volume.

Figuur 5. Woonbewegingen vanuit de centrale volkswijken (naar de rest van het onderzoeksgebied) van de decielen 1, 2 en 3. Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013

INKOMENSDECIELN: SAMENGESTELDE INKOMENSDECIELN VAN HET GEZIN.

INDICATOR: AANTAL PERSONEN VAN DE DECIELN 1,2 EN 3 DIE NAAR DE OUDE GEMEENTE VERHUIZEN VANUIT DE CENTRALE VOLKSWIJKEN / ALLE PERSONEN DIE NAAR DE OUDE GEMEENTE VERHUIZEN VANUIT DE CENTRALE VOLKSWIJKEN * 100

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

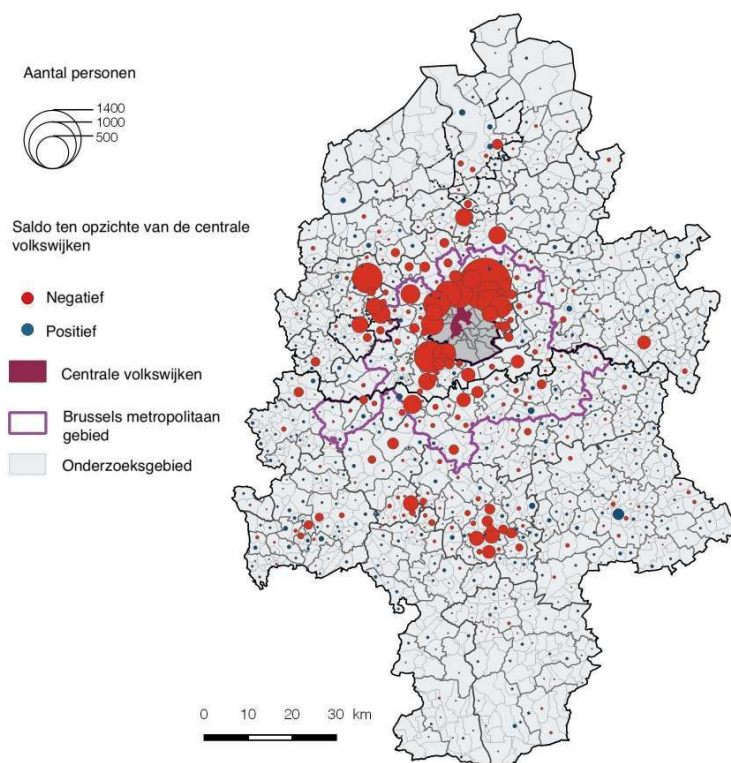
- 24 We analyseren nu de geografische spreiding van die woonbewegingen. Figuur 4 geeft de bewegingen vanuit de centrale volkswijken van Brussel van de eerste 3 decielen weer, alsook het belang ervan onder de personen die vanuit de centrumwijken verhuizen¹³. We kunnen alvast een onderscheid maken tussen twee gegevens: de gebieden waar de *meeste* personen die vanuit de centrale volkswijken naar de rand verhuizen, zich vestigen (grootte van de cirkels) en de *specifieke* bestemmingen van de personen met een laag inkomen (kleur van de cirkels).
- 25 Kwantitatief gezien verhuizen de gezinnen van het 1e, 2e en 3^e deciel die uit Brussel wegtrekken, meestal naar de nabijgelegen Vlaamse noordwestelijke rand. Die waarneming komt overeen met de kwadrantenlogica van De Maesschalck et al. [2015]: in absolute waarde is het aantal nieuwe vestigingen het grootst in het noordwesten van het Gewest (Dilbeek, Zellik, Asse, ...). 51 % van de uitstromers van de eerste drie decielen vanuit de centrale volkswijken vestigt zich in het Brussels metropolitaan gebied (zoals gedefinieerd door Van Hecke et al, 2009).
- 26 Als we grondiger op die bewegingen ingaan¹⁴, vallen andere gebieden op:
- Eerst en vooral, oude industrievallieën: de Zennevallei, die gedeeltelijk overlapt met de nabijgelegen noordelijke rand (Machelen, Diegem); de Dendervallei (Aalst); en nog meer uitgesproken, het Henedal (Jemappes, Bergen, Frameries, Maurage, Manage...) en de Sambervallei (Charleroi, Marcinelle, Saint-Servais (Namen) ...).

- De gemeente Charleroi, maar ook de onmiddellijk aangrenzende gebieden (Marcinelle, Couillet, Marchienne-au-Pont...).
 - De gemeenten van de Antwerpse rand, vooral die met een lage standing aan de zuidelijke rand (Hoboken) en de oostelijke rand (Borgerhout, Deurne...).
- 27 Die gebieden hebben een aantal gemeenschappelijke sociaaleconomische en historische kenmerken: het gaat om voormalige industriebeekens, industrievalleien of industriesteden. Er bevinden zich oude arbeiderswoningen en minder dure woningen dan in Brussel. Verschillende van die gemeenten hebben wijken die op “volkswijken” lijken (Marcinelle, La Louvière, ...). De gemeenten in de Antwerpse rand tellen een grote bevolkingsgroep met Noord-Afrikaanse of Turkse roots.
- 28 Die geografische spreiding komt niet overeen met de gebruikelijke Brusselse randverstedelijking en het aantal bewegingen is minder groot dan naar Vlaams- en Waals-Brabant.

2.3. Verhuizingssaldo van de centrale volkswijken voor de eerste decielen

- 29 De bewegingen gebeuren uiteraard niet enkel vanuit Brussel (en de centrale volkswijken) naar de rand. De analyse van de verhuizingsbalansen levert het verhuizingssaldo op.
- 30 Zoals figuur 5 (kaart van de verhuizingssaldi) aantoont, is het verhuizingssaldo meestal negatief voor de centrale volkswijken. Dat betekent dat de uitstroom van de bevolkingsgroepen van de eerste drie decielen vanuit Brussel niet gecompenseerd wordt door de nieuwe instroom in Brussel vanuit België. De uitstroom wordt daarentegen meer dan gecompenseerd door de internationale migraties.
- 31 De bestemmingen waaraan de centrale volkswijken het grootste aantal inwoners uit de decielen 1, 2 en 3 verliezen, bevinden zich in de noordelijke rand dicht bij de gewestgrenzen en langs de nabijgelegen Zennevallei (tot in Tubeke in het zuiden en Vilvoorde in het noorden). Die vaststelling bevestigt de conclusies van Grippa *et al.* [2015], namelijk dat een groot aantal gezinnen met een bescheiden of middelgroot inkomen vanuit de volkswijken over een korte afstand naar nabijgelegen gebieden verhuizen, gevolgd door enkele oude gemeenten in de Dendervallei (Aalst, Liedekerke) en uiteindelijk het Henedal en de Sambervallei.
- 32 Wat de grote steden (Bergen, La Louvière, Charleroi, Antwerpen) betreft, wijzen de lage verhuizingssaldi op intensieve woonbewegingen vanuit en naar de centrale volkswijken.
- 33 Enkele gebieden hebben een grotere uitstroom naar de centrale volkswijken dan instroom. Het zijn er echter weinig en de absolute waarden liggen laag. Men kan evenwel vaststellen het in de eerste plaats om universiteitssteden gaat (Namen, Louvain-la-Neuve, Leuven, Antwerpen). Dat zou stroken met het feit dat een groot (en groeiend) aantal studenten en jonge gediplomeerden zich vestigt in de gemeenten waar zich de centrale volkswijken bevinden [Vaesen en Wayens, 2014]. Dat getuigt van een hernieuwde belangstelling voor die gebieden en van spanningen op die vastgoedmarkt.

Figuur 6. Verhuizingssaldo tussen de centrale volkswijken en het onderzoeksgebied van de decielen 1, 2 en 3. Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013

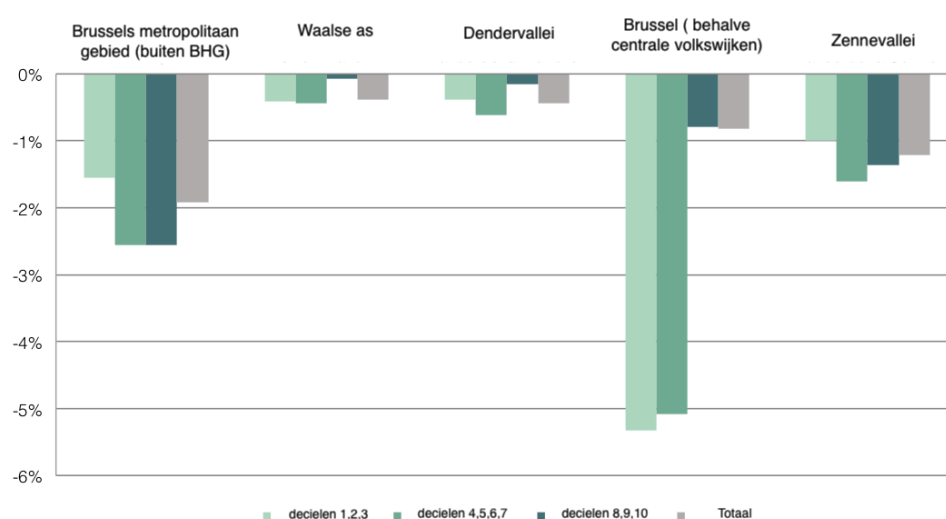

INKOMENSDECIELEN: SAMENGESTELDE GEZINSINKOMENSDECIELEN.

SALDO TUSSEN DE CENTRALE VOLKSWIJKEN EN DE OUDE GEMEENTEN VAN HET ONDERZOEKSGBIED.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

Figuur 7. Verhuizingsbalansen van de centrale volkswijken met het Brusselse metropolitaan gebied, de Waalse as, de Dendervallei, de andere Brusselse gebieden, de Zennevallei. Volgens de inkomens (groepen van decielen, som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

Verhuizingsbalansen: (instroom-uitstroom) / totale bevolking

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 34 Samengevat, de uitstroom van de Brusselse volksklassen uit Brussel is helemaal niet verwaarloosbaar. De ingeburgerde opvatting van een hoofdstad die *op massale schaal* wordt verlaten door de middenklasse, kan zeker niet worden ontkend, maar zou de andere bewegingen niet mogen verhullen.
- 35 Kwantitatief gezien vestigen de gezinnen uit de volksklassen die het Gewest wegtrekken, zich in de eerste plaats in de randstedelijke gebieden rond Brussel, vooral ten noorden van de stad. In relatieve waarden vestigen de volksklassen zich daarentegen het meest in de gebieden met een oude arbeiderstraditie (industrievalleien en industriesteden).
- 36 Die bestemmingen werden al vastgesteld in vorige werken [De Maesschalk *et coll.*, 2015; Marissal *et coll.*, 2013; Eggerickx *et al.*, 2007]. « Bijgevolg kan men stellen dat de woonbewegingen buiten het Gewest sedert minstens vijftien jaar vrij stabiele geografische bestemmingen hebben. Men stelt echter een zekere evolutie vast met betrekking tot de gemeenten van de kanaalas zoals Vilvoorde of Tubeke. Op onze kaarten lijken die gemeenten immers geen « specifieke » bestemmingen voor de volksklassen, maar veeleer voor de middenklassen. Men kan dan ook de hypothese formuleren van een evolutie waarin die gemeenten de bestemmingen van de middenklassen zouden worden als die niet zouden kunnen verhuizen naar andere randstedelijke gebieden, die te duur zijn geworden of volgebouwd zijn.

3. Variabele profielen volgens de bestemming?

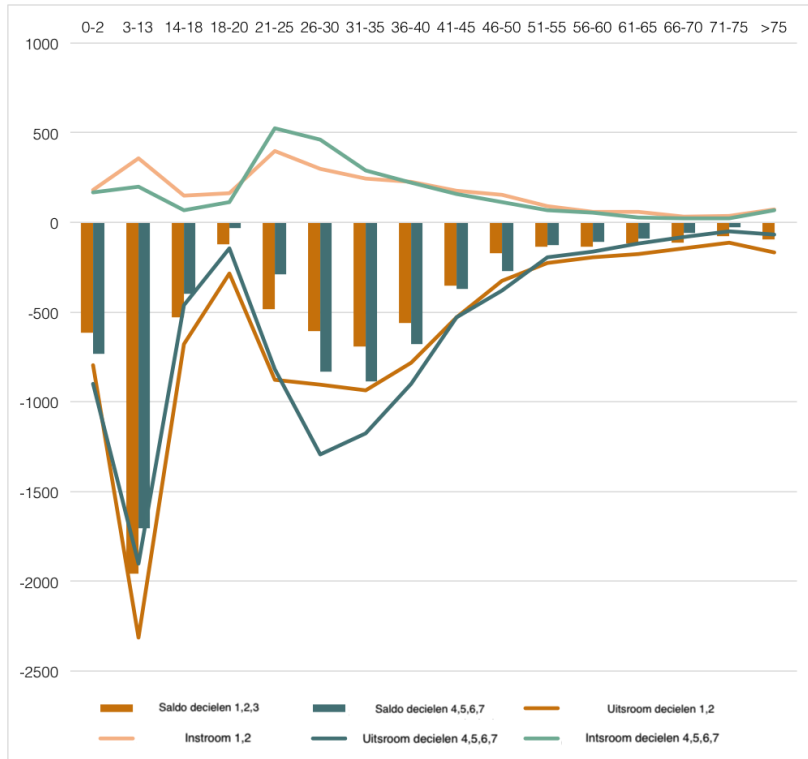
- 37 Kan men nagaan of de personen met een laag inkomen die wegtrekken uit de centrale volkswijken van Brussel, een verschillend profiel hebben naargelang hun bestemming? Kan men uit de klaarblijkelijke sociospatiale nabijheid tussen de centrale volkswijken en de bestemmingen van de gezinnen met een laag inkomen die uit Brussel wegtrekken, concluderen dat het om hetzelfde type woonbewegingen gaat? Met andere woorden, hebben de personen die vanuit de centrale volkswijken naar buiten Brussel verhuizen, hetzelfde profiel naargelang de bestemming? Om die vraag te beantwoorden, hanteren we twee indicatoren: het leeftijdsprofiel van de instromers-uitstromers en de arbeidssituatie van de volwassenen (met uitzondering van de studenten).

3.1. Profiel volgens leeftijd

- 38 In het algemeen staat het vast dat de woonbewegingen voornamelijk samenhangen met de levenscyclus [Eggerickx *et al.*, 2007; Grimmeau *et al.*, 2012]. Meestal verhuizen jonge gezinnen (indien mogelijk) op het moment of in het vooruitzicht van gezinsuitbreiding. Ze gaan dan op zoek naar woningen van een zekere grootte, die gewoonlijk talrijker en goedkoper zijn buiten de centrumwijken.
- 39 De leeftijds piramide van de woonbewegingen tussen de centrale volkswijken en het Brussels metropolitaan gebied (buiten het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) (figuur 7) vergelijkt de groepen decielen “volksklassen” en “middenklassen”. Men kan vaststellen dat het leeftijdsprofiel van de uitstromers voor die twee inkomensgroepen vergelijkbaar is: de grootste groep bestaat uit volwassenen van 26 tot 40 jaar en kinderen tussen 0 en 18 jaar. Hoewel een groter aantal volwassenen met een middelgroot inkomen de centrale volkswijken verlaten in vergelijking met de volwassenen met een laag inkomen, is die

verhouding omgekeerd voor de kinderen: de gezinnen uit de volksklassen die vanuit de centrale volkswijken naar de Brusselse rand verhuizen, hebben meer kinderen.

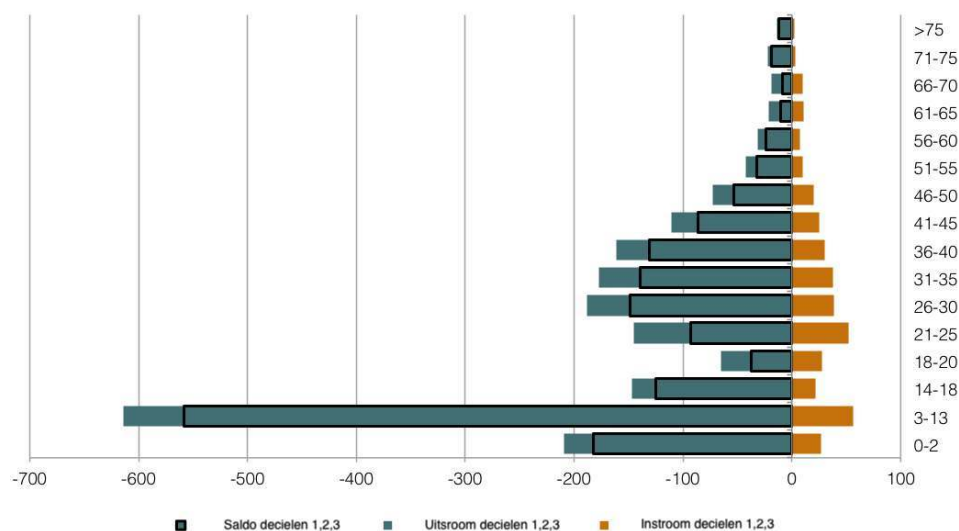
Figuur 8. Structuur per leeftijd van de woonbewegingen tussen de centrale volkswijken en het Brussels metropolitaan gebied. Decielen 1, 2, 3 en 4, 5, 6, 7 (Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

Instroom: instroom vanuit het Brussels metropolitaan gebied naar de centrale volkswijken.
 Uitstroom: uitstroom vanuit de centrale volkswijken naar het Brussels metropolitaan gebied.
 Geografische omschrijving van het *Brussels metropolitaan gebied*: figuur 1.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

Figuur 9. Structuur per leeftijd van de verhuizingen tussen de centrale volkswijken en de Dendervallei. Decielen 1, 2, 3 (Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

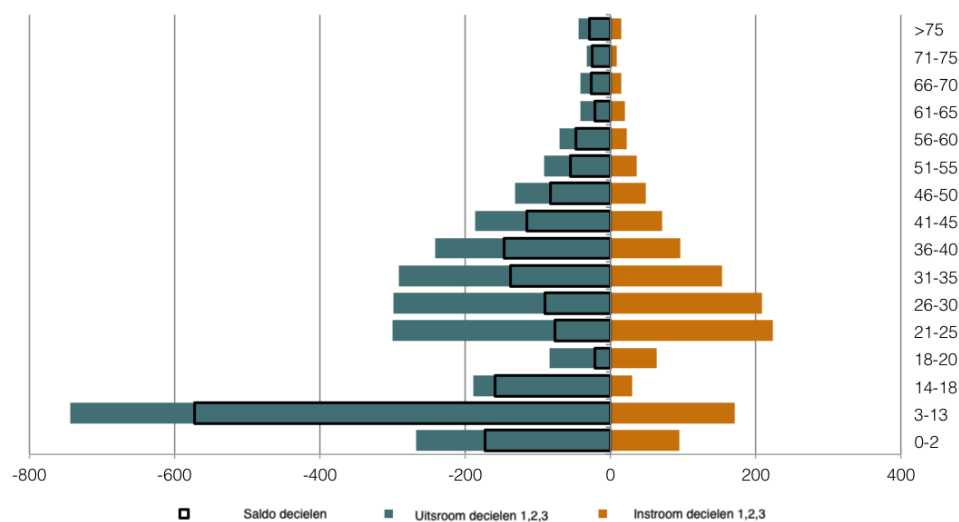

Instroom: instroom vanuit de Dendervallei naar de centrale volkswijken.
 Uitstroom: uitstroom vanuit de centrale volkswijken naar de Dendervallei.
 Geografische omschrijving van het gebied *Dendervallei*: figuur 1

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 40 Op figuur 8 stelt men vast dat de verhuizingen van de volksklassen tussen de centrale volkswijken en de Dendervallei hetzelfde profiel vertonen als op figuur 7. Dat suggereert dat dat gebied voortaan een verre rand van Brussel is voor de gezinnen met een laag inkomen.
- 41 Figuur 9 over de verhuizingen van de volksklassen tussen de centrale volkswijken en de Waalse as vertoont eveneens een vergelijkbaar profiel, maar met een nog groter aantal kinderen van jonge leeftijd dan voor de vorige twee bestemmingen. We stellen ook vast dat tussen 21 en 35 jaar, de leeftijd met een grote residentiële mobiliteit, de balans van die verhuizingen bijna nul is (evenveel instroom als uitstroom). In de Waalse as vestigen zich hoofdzakelijk grote gezinnen die wegtrekken uit de centrale volkswijken van Brussel, waarnaar ook veel gezinnen vanuit dat gebied verhuizen. Dat wijst waarschijnlijk op een sociaaleconomische gelijkenis tussen die twee gebieden.

Figuur 10. Structuur per leeftijd van de verhuizingen tussen de centrale volkswijken en de Waalse as. Decielen 1, 2, 3 (Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

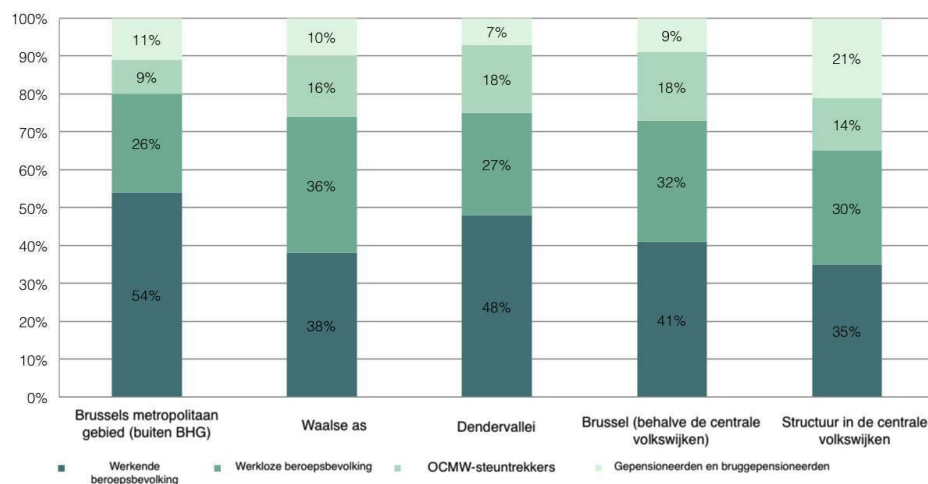

Instream: instroom vanuit de Waalse as naar de centrale volkswijken.
 Uitsroom: uitstroom vanuit de centrale volkswijken naar de Waalse as.
 Geografische omschrijving van het gebied *Waalse as*: figuur 1.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

3.2. Arbeidssituatie

Figuur 11. Structuur van de inwonende en uitstromende bevolking van de centrale volkswijken volgens de situatie op de arbeidsmarkt. Decielen 1, 2, 3 (Som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 en 2010-2013)

BESCHOUWDE POPULATIE: PERSONEN OUDER DAN 18 JAAR, DIE GEEN STUDENT ZIJN (VOLGENS DE NOMENCLATUUR VAN DE KSZ). SITUATIE BIJ HET BEGIN VAN DE PERIODE.

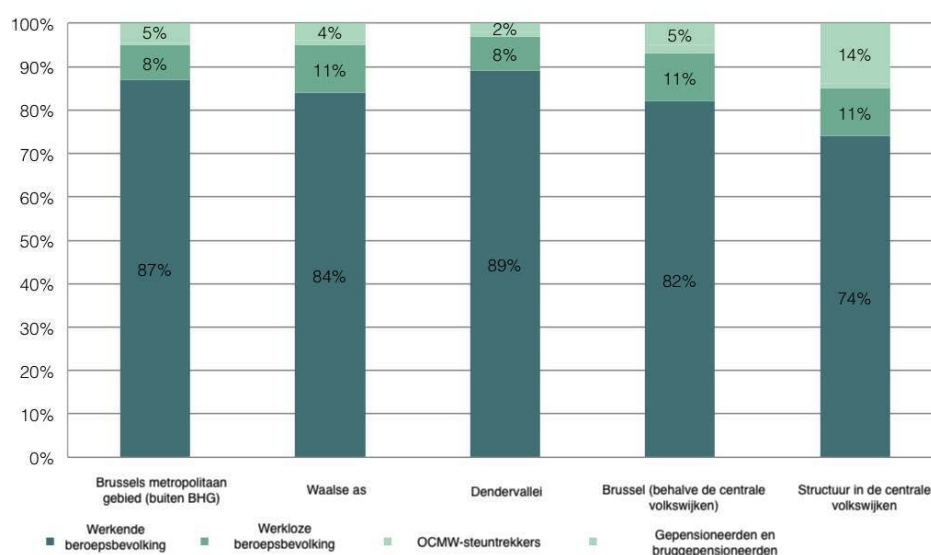
BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 42 35 % van de volwassenen van de arme decielen die in de centrale volkswijken wonen, behoort tot de werkende beroepsbevolking, maar ze zijn goed voor 54 % van degenen die naar de rand verhuizen, voor 48 % van degenen die naar de Dendervallei verhuizen en

voor 38 % van degenen die zich in de Waalse as vestigen. In de volksklassen zijn er meer werkenden die de centrale volkswijken verlaten dan werklozen of OCMW-steuntrekkers. Bovendien vestigen die stabiele gezinnen zich in grotere getale in de Brusselse rand en de Dendervallei dan in de Waalse as. De bruggepensioneerden en gepensioneerden met een laag inkomen maken systematisch minder woonbewegingen.

- 43 De woonbewegingen, ook onder de volksklassen, leiden tot een sociospatiale selectie. Men stelt enerzijds vast dat de stabiele gezinnen uit de volksklassen zich in de traditionele randstedelijke gebieden en in de Dendervallei vestigen en anderzijds dat gezinnen uit de volksklassen die economisch minder stabiel zijn, naar de Waalse industrieas verhuizen.

Figuur 12. Structuur van de inwonende en uitstromende bevolking van de centrale volkswijken volgens de situatie op de arbeidsmarkt. Decielen 4, 5, 6, 7 (som van drie nettostromen 2005-2008, 2008-2010 et 2010-2013)

BESCHOUWDE POPULATIE: PERSONEN OUDER DAN 18 JAAR, DIE GEEN STUDENT ZIJN (VOLGENS DE NOMENCLATUUR VAN DE KSZ). SITUATIE BIJ HET BEGIN VAN DE PERIODE.

BRON: KSZ, VERWERKING S. DE LAET (2017)

- 44 Men kan evenwel vaststellen dat die schommelingen veel minder groot zijn bij de gezinnen met een middelgroot inkomen: er lijken niet meer werklozen te verhuizen naar de Dendervallei en de Waalse as dan naar de Brusselse rand. Dat suggereert dat die analyse met andere indicatoren moet worden aangevuld, bijvoorbeeld het diploma, maar ook het bewonersstatuut.

3.3. Min of meer stabiele gezinnen

- 45 De leeftijdspiramides en de situatie op de arbeidsmarkt van de personen die de centrale volkswijken verlaten, laten in het bijzonder twee profielen zien: enerzijds gezinnen met veel kinderen en met grotere sociaaleconomische problemen, die naar de Waalse as verhuizen; anderzijds gezinnen met een klassiek demografisch profiel die de woonbewegingen van de levenscyclus (jonge volwassenen met kinderen) volgen en verhuizen naar de klassieke Brusselse rand (Brussels metropolitaan gebied) en de

Dendervallei, die de uitbreiding van de klassieke rand voor de minder bemiddelde gezinnen lijkt te worden.

Conclusie

- 46 De hoofdbestemming van de volksklassen die wegtrekken uit de centrale volkswijken van Brussel is weliswaar niet nieuw, maar kan verrassend overkomen: behoort de nabijgelegen rand dan niet tot de duurste gebieden in België? Hoe valt te begrijpen dat een groot aantal minder bemiddelde gezinnen zich daar vestigen? We moeten hier op een valstrik voor de geograaf wijzen: als men te veel met gemiddelden werkt, vergeet men wel eens stil te staan bij de interne variabiliteit van de onderzoeksgebieden. De nabijgelegen Brusselse rand wordt weliswaar bewoond door bemiddelde en zeer bemiddelde gezinnen, maar men mag niet uit het oog verliezen dat er ook heel wat minder bemiddelde gezinnen wonen, die verhuisd zijn naar woningen die niet beantwoorden aan het ideaal van het vrijstaande huis met tuin. De gezinnen uit de volksklassen die er komen wonen, « hebben een demografisch profiel dat aanleunt bij dat van de middenklassen: gezinnen met jonge kinderen. Afgezien van die gebruikelijke verhuizingen naar de rand, stellen we twee andere soorten bestemmingen vast: ten eerste, een verderaf gelegen randstedelijk gebied in de Dendervallei met een demografisch en economisch profiel dat het gemiddelde van het Brussels metropolitaan gebied benadert: 1 volwassene op 2 die er komt wonen, heeft werk, terwijl die verhouding in de centrale volkswijken slechts 1 op 3 is. Ten tweede, de Waalse as, een industriebekken waar de huidige bestaansonzekerheid zou kunnen toenemen door de komst van Brusselse bevolkingsgroepen die een lage werkzaamheidsgraad en veel grote gezinnen tellen.
- 47 De Brusselse rand en de Dendervallei trekken dus stabiele gezinnen uit de volksklassen aan ten koste van de centrale volkswijken. De Waalse as is niet alleen verderaf gelegen, maar de gezinnen vestigen zich er bovendien in sociaal gestigmatiseerde gebieden die weinig economische perspectieven bieden, omdat ze zich ver van de werkgelegenheidscentra bevinden en de lokale economie er weinig dynamisch is. Zijn het relegateergebieden?
- 48 Veel vragen blijven in dit stadium onbeantwoord. Vanuit het standpunt van de gezinnen zou een groot aantal vragen moeten worden behandeld op basis van een kwalitatieve analyse: als men weet welke essentiële rol de volkswijk in de organisatie van het leven van de gezinnen speelt, wat gebeurt er dan als ze verhuizen? Kunnen ze in hun nieuwe woonomgeving (sociale en economische) activiteiten uitoefenen die van essentieel belang zijn voor het voortbestaan van het gezin? Of moeten ze zich veel verplaatsen of geraken ze geïsoleerd? Hoe beïnvloedt de variabiliteit van de bestemmingen die mogelijkheden? Is het op bepaalde bestemmingen makkelijker om nieuwe netwerken voor onderlinge bijstand uit te bouwen? Hoe ziet het nieuwe leven van de gezinnen uit de volksklassen eruit? Welke factoren bepalen dat ze naar de nabijgelegen of verafgelegen rand of nog naar industriesteden of industriebekkens verhuizen?
- 49 Wat de kennis over die volksklassen betreft, lijkt het een interessant denkspoor om rekening te houden met hun woonbewegingen, teneinde de breuklijnen en verschillen binnen die complexe sociale klasse beter te leren kennen.

- 50 Voor de bestemmingen die vanuit demografisch en economisch oogpunt minder dynamisch zijn en waar zich vaak betaalbare woningen bevinden (Charleroi, La Louvière enz.), zou het interessant zijn om de eventuele gevolgen van de verhuizingen te bestuderen. Heeft de komst van armen (en kansarmen) vanuit een stad waar de kosten van het levensonderhoud hoog liggen, paradoxaal genoeg een watervaleffect op de kosten van het levensonderhoud van de arme bevolkingsgroepen die er al wonen? Wegens onder meer een stijging van de grondprijzen?
- 51 Wat Brussel en meer bepaald de centrale volkswijken betreft, leidt de verhuizing naar de rand van stabiele gezinnen uit de volksklassen (dicht bij de arbeidsmarkt) tot een vorm van sociospatiale selectie. De gevolgen daarvan kunnen groot zijn, onder meer voor de sociale mix in de plaatselijke scholen [Marissal, 2017]. Anderzijds blijven die wijken voor Brussel, maar ook voor België een onthaalfunctie vervullen voor de (hoofdzakelijk armere) migrantengroepen [Grippa *et al*, 2015]. Die bevolkingsgroepen zullen eventueel verschillende jaren later deel uitmaken van de stroom stabiele gezinnen uit de volksklassen die uit Brussel wegtrekken. In die zin bezondigt men zich wellicht aan onterechte veralgemeningen als men de centrale volkswijken enkel vanuit het standpunt van armoede en economische problemen bekijkt. Het zijn ook onthaalgebieden waar sociaal, cultureel en wellicht ook economisch kapitaal tot stand wordt gebracht.
- 52 Tot slot heeft 30 % van de personen die vanuit het BHG naar de rand verhuizen, een laag inkomen. Ze komen amper aan bod in het politiek discours dat te uitsluitend gericht is op de “stadsvlucht van de Brusselse middenklasse”. Zou in Brussel wonen te duur worden voor de gezinnen met een middeninkomen? Hoe zit het dan met de gezinnen met een laag inkomen?

BIBLIOGRAPHIE

ABDELNOUR, Sarah, 2012. *Les nouveaux prolétaires*. Paris: Petite encyclopédie critique.

BACQUE, Marie-Hélène, GUERIN-PACE, France (ed.), AUTHIER, Jean-Yves, 2006. *Le quartier. Enjeux scientifiques, actions politiques et pratiques sociales*. Paris: La Découverte.

CAILLY, Laurent, 2007. Capital spatial, stratégies résidentielles et processus d'individualisation. In: *Annales de géographie*. 2007. n° 654, pp. 169-178

CARTIER, Marie, COUTANT, Isabelle, MASCLÉ, Olivier et SIBLOT, Yasmine (éd.), 2008. *La France des « petits moyens » : enquête sur la banlieue pavillonnaire*. Paris: La Découverte.

CASTEL, Robert, 2003. *L'insécurité sociale qu'est-ce qu'être protégé ?* Paris: Seuil.

CHARLIER, Julien, DEBUISSON, Marc, DUPREZ, Jean-Paul en REGINSTER, Isabelle, 2016. *Mouvements résidentiels en Wallonie (1994-2014) : analyses des migrations intercommunales et construction de bassins résidentiels*. Région Wallonne: IWEPS. Working paper.

DAVIDSON, Mark, WYLY, Elvin, 2012. « Class-ifying London ». In: *City*, 2012, n° 16, vol. 4, pp. 395-421.

- DESSOUROUX, Christian, BENSLIMAN, Rachida, BERNARD, Nicolas, DE LAET, Sarah, DEMONTY, François, MARISSAL, Pierre en SURKYN, Johan, 2016. BSI Synthesenota. Huisvesting in Brussel: diagnose en uitdagingen . In: *Brussels Studies*. 2016. vol. 99. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/brussels/1352>
- DIETRICH-RAGON, Pascale, 2014. Résister à l'exil. Enquête auprès des mal-logés parisiens. In: *Espaces et sociétés*. 2014. vol. 156-157, n° 1, 19 p.
- EGGERICKX, Thierry, SANDERSON, Jean-Paul, BAHRI, Amel et HERMIA, Jean-Pierre, 2007. Diversités démographiques et migrations résidentielles dans les espaces ruraux en Wallonie (Belgique). In: *Environnement, aménagement, société*. vol. 205, n° 4. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/noroi/1294>
- FOL, Sylvie, 2009. La mobilité des pauvres. Pratiques d'habitants et politiques publiques. In: *Revue Projet*. 2009. n° 318, pp. 97-97.
- GILBERT, Pierre, 2013. Devenir propriétaire en cité HLM. In: *Politix*. 2013. n° 101, pp. 7-20. Beschikbaar op het adres: <https://www.cairn.info/revue-politix-2013-1-page-79.htm>
- GIRARD, Violaine, 2014. Des classes populaires en recomposition dans le périurbain : accès à la propriété pavillonnaire et restructurations de l'emploi industriel (1982-199). In: *La jeune sociologie urbaine francophone retour sur la tradition et exploration de nouveaux champs*. Lyon.
- GIRARD, Violaine, LAMBERT, Anne, STEINMETZ, Hélène, 2013. Propriété et classes populaires : des politiques aux trajectoires. In: *Politix*. 2013. n° 101, pp. 7-20. Beschikbaar op het adres: <https://www.cairn.info/revue-politix-2013-1-page-7.htm>
- GIROUD, Matthieu, 2011. Usages des espaces rénovés et continuités populaires en centre ancien. In: *Espaces et sociétés*. 3 mei 2011. n° 144-145, pp. 37-54. Beschikbaar op het adres: <https://www.cairn.info/revue-espaces-et-societes-2011-1-page-37.htm>
- GRIMMEAU, Jean-Pierre, DECROLY, Jean-michel et WERTZ, Isaline, 2013. La démographie des communes belges de 1980 à 2010. In: *Courrier hebdomadaire du CRISP*. vol. 2012/37-38, n° 2162-2163. Beschikbaar op het adres: <https://www.cairn.info/revue-courrier-hebdomadaire-du-crisp-2012-37-page-1.htm>
- GRIMMEAU, Jean-Pierre, DEBOSERE, Patrick, EGGERICKX, Thierry, GADEYNE, Sylvie, HERMIA, Jean-Pierre, et al., 2013. *Atlas van België. Bevolking*. Gent: Academia Press.
- GRIPPA, Taïs, MARISSAL, Pierre, WERTZ, Isaline, MAY, Xavier et LOOPMANS, Maarten, 2015. *Dynamiek van buurten in moeilijkheden in de Belgische stadsgewesten*. Brussel. POD Grootstedenbeleid.
- HARVEY, David, 2011. *Le capitalisme contre le droit à la ville: Néolibéralisme, urbanisation, résistances*, Amsterdam, 2011
- IGEAT, 2007. ESPON project 1.4.3 Study on Urban Functions. Final Report.
- VERDONCK, Magali, TAYMANS, Michèle, VAN DROOGENBROECK, Nathalie, 2012. Evolutie, kenmerken en verwachtingen van de Brusselse middenklasse, Cahiers van het BISA, n° 3, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 12/2012.
- LAMBERT, Anne, 2015. *Tous propriétaires : l'envers du décor pavillonnaire*. Paris: Seuil. Liber.
- MADDEN, David, MARCUSE, Peter, 2016. *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*, New-York: Verso.
- MARISSAL, Pierre, 2017. La Mixité sociale résidentielle favorise-t-elle la mixité scolaire ? Le cas Bruxellois. In: *Belgeo*. 30 juni 2017. n° 2-3. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/belgeo/20313>

- MARISSAL, Pierre, DE KEERSMAECKER, Marie-Laurence, VAN CRIEKINGEN, Mathieu, VAN HAMME, Gilles en HAROU, Raphaëlle, 2013. Entre relégation et risques de gentrification : étude des recompositions territoriales et démographiques des villes wallonnes et de leurs impacts sociaux. *Conférence Permanente de Développement Territorial, Région Wallonne*, 98 p.
- MAY, Xavier, MARISSAL, Pierre et MESA LOMBILLO, Danaya, 2013. *POCICO: Pauvreté rurale et urbaine*. Bruxelles. Programme Agora.
- OMHOVÈRE, Martin, 2016. Vivre à Gambetta, l'ancrage local. Lorsque la proximité devient ressource. In: *Mobilités résidentielles, territoires et politiques publiques*. Villeneuve-d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion. pp. 229-248. Le regard sociologique.
- ROMAINVILLE, Alice, 2010. Wie is gebaat bij de beleidsmaatregelen die de aankoop van de gezinswoning in Brussel ondersteunen? In: *Brussels Studies*. 2010. n° 34. Beschikbaar op het adres: <https://journals.openedition.org/brussels/741>
- SCHWARTZ, Olivier, 2011. Peut-on parler des classes populaires ? *La vie des idées*. 2011. vol. 13.
- SINTOMER, Yves et BACQUÉ, Marie-Hélène, 2002. Peut-on encore parler de quartiers populaires ? In: *Espaces et sociétés*. 2002. vol. 108-109.
- STANDING, Guy, 2014. *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury.
- VAN HECKE, Etienne, HALLEUX Jean-Marie, DECROLY Jean-Michel, MÉRENNE-SCHOUMAKER Bernadette, 2009. *Woonkernen en stadsgewesten in een verstedelijk België*. FOD Economie, Sociaal-economische enquête van 2001. Monografieën.
- VAN CRIEKINGEN, Mathieu, 2006. Welke toekomst voor de Brusselse centrumwijken? *Brussels Studies*. n° 1. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/brussels/298>
- VAN CRIEKINGEN, Mathieu, 2002. Les impacts sociaux de la rénovation urbaine à Bruxelles : analyse des migrations intra-urbaines. In: *Belgeo*. 2002. n°. 4. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/belgeo/16092>
- VAESEN, Joost, WAYENS, Benjamin, 2014. Het hoger onderwijs en Brussel. In: *Brussels Studies*. Synthesenota n° 76. Beschikbaar op het adres: <http://journals.openedition.org/brussels/1215>
- VIGNAL, Cécile, 2016. L'ancrage local, une ressource pour les classes populaires des territoires désindustrialisés ? In: *Mobilités résidentielles, territoires et politiques publiques*. Villeneuve-d'Ascq: Presses universitaires du Septentrion. pp. 197-210. Le regard sociologique.
- WRIGHT, Erik Olin, 2005. *Approaches to class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FIJALKOW, Yankel, LEVY-VROELANT, Claire (dir.), 2016. *Rester en (centre)ville. Résistance et résilience de la ville ordinaire dans quatre quartiers de villes capitales : Paris, Lisbonne, Bruxelles, Vienne*, Rapport de recherche pour le Plan Urbanisme Construction Architecture.

NOTES

1. De middenklasse wordt gedefinieerd op basis van de aangiften voor de personenbelasting 2008. Gezinnen met een inkomen tussen 75 % en 150 % van het nationale mediane inkomen worden beschouwd als behorend tot de middenklasse. [Verdonck et al., 2012, p. 5]
2. We denken onder meer aan de onderzoeken waartoe het Brussels Hoofdstedelijk Gewest opdracht heeft gegeven: “Evolutie, kenmerken en verwachtingen van de Brusselse middenklasse” [VERDONCK et al. 2012] en de recente oproepen van Innoviris tot onderzoeken over de exodus van de middenklasse.

3. Bron: monitoringvandewijken.brussels, BISA.
4. Onder levenscyclus verstaat men de verschillende levensfasen die individuen doorgaans doorlopen: studies, samenwonen, breuk, ouderschap, verwerving van eigendom, aanpassing van de grootte van de woning aan de nieuwe gezinssamenstelling enz. Dat betekent niet dat alle individuen die fases doorlopen, maar ze hangen nauw samen met verhuizingsgedrag. Veel jongeren vestigen zich tijdens of na hun studies in de stad, terwijl vele jonge koppels met kinderen (of met kindervens) naar een grotere woning in de rand verhuizen. Het overlijden van de partner op latere leeftijd leidt tot nieuwe woonbewegingen enz. [Eggerickx *et al.*, 2007].
5. Het was niet mogelijk om de gegevens voor heel België te verkrijgen. Bijgevolg hebben we een subgebied geselecteerd.
6. Het gaat om een gegevensbank die verschillende databases van socialezekerheidsinstellingen en het rijksregister combineert.
7. Voor drie periodes hebben we de individuen bestudeerd die niet op dezelfde plaats woonden aan het begin en het einde van de periode. Die resultaten werden vervolgens opgeteld. Onze resultaten zijn dus de som van drie nettostromen over de periode 2005-2013. Metingen van verhuizingen zijn uiteraard steeds onvolkomen, aangezien ze niet aaneensluitend werden berekend, terwijl individuen continu verhuizen en daarbij de kalenderjaren niet volgen.
8. We weten bijgevolg niet wie eigenaar van zijn woning is en kennen dus niet het statuut van de bewoners van een woning.
9. Voor elk gezin werden de beschikbare inkomsten opgeteld en vervolgens gedeeld volgens het aantal en de leeftijd van de gezinsleden. De 1^e volwassene is gelijk aan 1, de andere gezinsleden ouder dan 14 jaar zijn gelijk aan 0.5 en de gezinsleden jonger dan 14 jaar zijn gelijk aan 0.3.
10. De decielen verdelen de bevolking in tien gelijke groepen volgens hun inkomen. Om ze te berekenen, worden de personen van minst rijk tot rijkst gerangschikt en wordt de populatie vervolgens ingedeeld in tien even grote groepen. Er zijn dus evenveel personen in het eerste deciel ingedeeld (de 10 % minst rijken) als in het tweede deciel enzovoort.
11. Onder Brusselse rand verstaan we de gemeenten van het Vlaams en Waals Gewest die in het *Brussels metropolitaan gebied* liggen. Dat gebied werd afgebakend door Van Hecke *et al.* in 2009 op basis van de telling van 2001 en komt overeen met de Brusselse invloedssfeer buiten zijn administratieve grenzen: werkgelegenheidsgebied, culturele activiteiten, winkels enz. Zie figuur 12.
12. Dat cijfer werd berekend op basis van onze relatieve waarden en de absolute waarden van het BISA (zijnde 8 % van 37.475 personen).
13. Aangezien de cirkels waarvoor het absolute aantal klein of nul is, niet worden getekend, kan de kaart onevenwichtig overkomen.
14. 48 % van de personen die het BHG vanuit de centrale volkswijken verlaten en zich buiten het Gewest vestigen, heeft een laag inkomen. Als ze op elke bestemming in totaal goed zijn voor meer dan 48 % van de nieuwkomers vanuit de centrale volkswijken, gaan we ervan uit dat die bestemming specifiek voor hen is.

RÉSUMÉS

De verhuizingen vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest naar de randstedelijke gemeenten van Vlaanderen of Wallonië worden doorgaans onderzocht met als insteek de stadsvlucht van de

middenklassen. Vandaag de dag komt echter 30 % van de personen die vanuit het Gewest naar elders in België verhuizen, uit de volksklassen. De stedelijke volksklassen zijn blootgesteld aan een tweevoudige druk: enerzijds een sociale druk wegens de uitholling van het loonmodel, het tekort aan werkgelegenheid en de economische onzekerheid. Anderzijds een ruimtelijke druk wegens de stijging van de huisvestingskosten in de stad. Geconfronteerd met die druk beslissen sommige gezinnen uit de volksklassen om weg te trekken uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Naar aanleiding van werken die de aandacht op dergelijke processen van “bescheiden randverstedelijking”, onder meer in Frankrijk, hebben gevestigd, onderzoekt dit artikel de omvang van dit fenomeen in Brussel. Het verduidelijkt eveneens wat de bestemmingen zijn van de gezinnen uit de volksklassen die wegtrekken uit de centrale volkswijken van Brussel. Vanuit hun standpunt zorgen de verhuizingen naar gemeenten in de nabijgelegen rand of naar andere steden voor een vorm van sociospatiale selectie met grote gevolgen voor de vertrekgebieden.

Les déménagements depuis le territoire de la Région de Bruxelles-Capitale vers les communes périurbaines de Flandre ou de Wallonie sont classiquement étudiés sous l'angle des classes moyennes. Pourtant, aujourd'hui, 30 % des personnes quittant la Région pour s'installer ailleurs en Belgique, sont issues des classes populaires. Les classes populaires urbaines font face à une double pression, sociale d'une part avec la déstructuration du modèle salarial, les pénuries d'emplois et l'insécurité économique ; spatiale d'autre part, notamment du fait de l'augmentation des coûts du logement en ville. Face à ces pressions, certains ménages des classes populaires optent pour un déménagement hors de la Région de Bruxelles-Capitale. À la suite de travaux qui ont attiré l'attention sur de tels processus de « périurbanisation modeste », notamment en France, cet article s'intéresse à l'importance de ce phénomène dans le cas bruxellois. Il met également en évidence les espaces de destination des ménages populaires qui quittent les quartiers populaires centraux bruxellois. Du point de vue de ces derniers, ces départs vers des communes de périphérie proche ou vers d'autres villes opèrent une forme de tri socio-spatial dont les implications sont importantes pour ces espaces de départ.

Residential movements from the territory of the Brussels-Capital Region to suburban municipalities in Flanders and Wallonia have usually been studied from the angle of the middle classes. However, today, 30 % of people who leave the Region to live elsewhere in Belgium are part of the working classes. The urban working classes are subject to dual pressure: social, on the one hand, with the de structuring of the salary model, the shortage of jobs and economic insecurity; and spatial, on the other hand, in particular due to the increase in the cost of housing in the city. Faced with this pressure, certain working-class households have chosen to move outside the Brussels-Capital Region. Following the works which drew attention to these processes of “modest suburbanisation” in particular in France, this article focuses on the significance of this phenomenon in the case of Brussels. It also highlights the places of destination of the working-class households which leave the central working-class neighbourhoods of Brussels. From the point of view of the latter, the movements towards the municipalities on the nearby outskirts or other cities result in a sort of social and spatial selection with significant implications for the places they are leaving.

INDEX

Mots-clés : aire métropolitaine, population, inégalités sociales

Thèmes : 3. démographie – immigration – société multiculturelle

Keywords : metropolitan area, population, social inequalities

Trefwoorden : grootstedelijk gebied, bevolking, sociale ongelijkheden

AUTEURS

SARAH DE LAET

Sarah De Laet is master in de geografische wetenschappen. In het kader van haar doctoraatsonderzoek in het Laboratoire de Géographie humaine van de Université libre de Bruxelles onderzoekt ze de residentiële migratiebewegingen van de Brusselse volksklassen en in het bijzonder de randverstedelijking. In dat verband focust ze op huisvesting en de gevolgen ervan voor de migratiebewegingen.
sdelaet[at]ulb.ac.be